

УДК 291.12

Катя Якуніна

РЕЛІГІЙНІСТЬ ЯК ФОРМА БУТТЯ РЕЛІГІЇ

У статті розглядається поняття релігійності, його соціально-психологічне підґрунтя та компоненти.

Ключові слова: релігійність, релігійні відносини, релігійне світовідчуття, релігія, людина.

Религиозность как форма бытия религии

В статье рассматривается понятие религиозности, его социальнопсихологическая подпочва и компоненты.

Ключевые слова: религиозность, религиозные отношения, религиозное мироощущение, религия, человек.

Religiousness as form of life of religion

The analysis of concept of religiousness is carried out in the article, in its socialpsychological subsoil and components.

Keywords: religiousness, religious relations, religious attitude, religion, man.

Релігійне світорозуміння сучасного віруючого включає в себе не лише релігійні уявлення, а й низку містично-осмислених раціоналістичних ідей і повідомлень про досягнення сучасної науки, різних знань, що ґрунтуються на досвіді індивіда. Всі ці елементи релігійного мислення досить тісно взаємопов'язані. Складаючи цілісну систему, вони відображають не лише внутрішню релігійність людини, а й утворюють взаємозв'язки між духовною і матеріальною буттєвостями.

Релігійність – багатоструктурна й багаторівнева система, в якій можна виокремити взаємопов'язані і взаємодіючі складові, що, своєю чергою, мають власну структуру. Залежно від ступеня і форми прояву релігійності, соціальних умов, освіти, життєвого досвіду, віруюча людина або повністю поділяє картину світу і принципи земного життя, які сповідують члени тієї конфесії, до якої вона належить, або ж припускає деякі елементи наукових пояснень певних явищ і процесів навколишнього світу, зберігаю-

чи водночас певну релігійність. Досить часто відбувається перелом у розумінні того чи іншого феномена, що спричиняє зміну не лише у життєвій позиції людини, а й у її світоглядній системі. Відтак релігійне світорозуміння постає як порівняно рухомий компонент загальної релігійності, який виражає ступінь обізнаності й відданості віруючого основним догматам певної релігійної системи, а також відображає зміни релігійних уявлень віруючого, що відбуваються під впливом безпосередніх умов його життя, зростання культурно-освітнього рівня [1, с. 275].

У релігійному світовідчутті віруючого, як в одному зі складових компонентів релігійності, поєднується сукупність тих психічних процесів, які супроводжують переживання ним об'єкта своєї віри, а також містифіковані сприйняття об'єктивних умов свого особистого буття. При цьому слід зазначити, що ступінь впливу релігійної психології на динаміку почуттів та емоцій кожного віруючого залежить від його індивідуальних особливостей (зокрема типу нервової системи, освіченості, культурності), а також від тих суспільних умов, в яких минає його життя.

Для більшості віруючих релігія виступає не як система поглядів, а як сукупність певних релігійно-значимих дій, зумовлених релігійністю світоставлення. Останнє знаходить свій вияв в усвідомленому чи неусвідомленому (традиційному) виконанні віруючим тих чи інших релігійних обрядів, у дотриманні ним релігійних звичаїв, що пов'язані із його дозвіллям, у відзначенні в релігійних формах важливих моментів у своєму особистому чи громадському житті. Обрядово-побутова релігійність виражається як сукупність певних релігійно-значимих дій, матеріалізовану в символічних формах духовність віруючого [7, с. 109].

Релігійність являє собою цілісність тісно пов'язаних між собою компонентів – елементів аналізу релігійних явищ, процесів тощо, які у своїй сукупності утворюють органічну єдність. Найважливішим компонентом релігійності, індикатором, що визначає релігійну спільноту як цілісний організм, а особу – як релігійну істоту, є релігійні відносини. Вони є системним утворенням зі своєрідним набором істотних характеристик, що відрізняються багаторівневою структурою. Релігійні відносини розгортаються у трьох основних площинах: Людина – Бог, Дух – Плоть, Людина – Людина [10, с. 176].

Релігійні взаємини за своєю природою є, насамперед, суспільними, але водночас виходять за межі соціуму. Якщо суспільні від-

носини виникають і функціонують передусім як відносини між людьми, то релігійні відносини, крім того, апелюють до трансцендентного, їхнім основним моментом є відношення “Людина – Бог”, а стрижнем боговшанування є визнання і вияв особою віруючого своєї безумовної залежності від Бога та відданості Йому.

Однак релігійні взаємини не можуть локалізуватися тільки в релігійній сфері, вони знаходять свій вияв і в інших галузях життєдіяльності (економічній, політичній, культурній, сімейно-побутовій). Взаємодіючи зі структурними компонентами суспільних відносин, які не тільки обумовлюються ними, але й постають як умови їхнього подальшого розвитку.

Релігійні стосунки складаються між релігійними суб'єктами діяльності на основі і з приводу задоволення релігійних потреб та інтересів. Релігійні потреби належать до духовних потреб, але водночас мають свою специфіку. Це, передусім, потреба в спілкуванні з надприродними силами, невідповідністю між зовнішніми і внутрішніми умовами релігійного суб'єкта. Задоволення цієї потреби веде до наповнення життя суб'єкта новим смыслом. Релігійні потреби ґрунтуються на вірі, впевненості, переконаності в існуванні особливих зворотних взаємодій між віруючим і надприродним, що відбуваються завдяки відповідним культовим діям [3, с. 98]. Проте релігійні потреби не можна повністю звести тільки до культового елементу, бо реалізація релігійних відносин задовольняє багато таких потреб людини, які безпосередньо до релігійних віднести не можна, зокрема світоглядні, моральні, естетичні, пізнавальні, потреби у спілкуванні, втісі та багато інших. Віруюча людина задовольняє свої духовні, психологічні та соціальні потреби в першу чергу через реалізацію своїх релігійних потреб. Якщо релігійні потреби залишились незадоволеними, то теж саме можна сказати і про всі інші потреби, бо перші щодо них є визначальними. Щоб реалізуватися, релігійні потреби мають бути осмислені людиною. Усвідомлення їх приводить до появи релігійного інтересу, який пов'язує внутрішній та зовнішній світ віруючого індивіда.

Найсуттєвішими підвалинами релігійних взаємин є ланки взаємозв'язку “Душа – Тіло”, “Дух – Плоть”. Саме в площині духовно-тілесного взаємопроникнення розгортається дія релігійних відносин, до того ж провідна роль тут належить душі. У такому ракурсі людина постає вже як ідеальна автономна самоцінність, самосвідомість, фрагмент абсолютної особи Бога. Ці

відносини не лише дозволяють відчути безпосередній зв'язок людини і Бога, а й відчути безпосередність духовного спілкування з навколишньою дійсністю. Одухотвореність людини обумовлює її приналежність до людства в цілому та до природи зокрема. Це дозволяє їй залишатися впевненою у її вагомості [1, с. 256].

Одним із найважливіших аспектів релігійності є почуття залежності, що пронизує і забарвлює стосунки віруючої особи і надприродного. Релігійні стосунки можуть моделювати державні, правові, сімейні, моральні та інші відносини. Це може виявлятися як щодо надприродного, трансцендентного, так і у взаємозв'язках між окремими віруючими чи релігійними спільнотами. Хоча релігійні взаємини і виявляються в доктринальних, символічних, культових та соціальних формах, вони, однак, не зводяться ні до однієї з цих форм чи їх сукупності. Релігійні відносини – це діалог, що розгортається в особистісному спілкуванні людини з Богом. В основі всіх об'єктивних форм прояву є безпосередній дотик людини до божества, що в релігійній свідомості, релігійному світовідчутті сприймається як іманентно притаманне дійсності [8, с. 289].

Особа, яка є активним учасником релігійних взаємин і носієм релігійного зв'язку, створює специфічне місцебуття, що робить можливим її вступ до певної релігійної конструкції. Це місцебуття, або релігійне середовище, є відбиток взаємозалежності індивіда і трансцендентного. У ньому відбуває становлення, розвиток, функціонування релігійних відносин. Релігійні стосунки входять до внутрішньої структури особи, засвоюються нею й утворюють її сутність. Вони стають субстанційним центром, серцевиною особи, зосередженням її особистих якостей, внаслідок чого релігійність входить в її інтимний зміст, визначає її аксіологічну спрямованість [1, с. 209].

Вступ особи до релігійного середовища є своєрідною рефлексією розірваності людського буття, намаганням подолати відчуття своєї залежності від природних сил, суспільних інституцій, соціальних негараздів, фатуму, зберегти позитивний сенс буття та усунути протиріччя життя і смерті. Середовище особи перестає бути обмеженим соціально-географічними межами. З'являється нова його складова – потойбіччя, яке стає реальним полем діяльності індивіда. Сутнісним атрибутом релігійності є ідея безсмертя, потойбічного буття, різноманітність форм індивідуального життя після смерті. Цей факт наука не в змозі верифі-

кувати чи фальсифікувати. Але й релігія також не може довести чи спростувати догмат про існування душі після тілесної смерті. Тому відповідь на це питання залишається справою віри кожного індивіда і залежить від того, вірить чи не вірить він сам. Для людини, яка увійшла до релігійного середовища, прилучилась до трансцендентного, провідним видом життєдіяльності стає релігійна діяльність, яку можна визначити як духовно-практичне опанування світу віруючим індивідом. Головне суспільне призначення релігії полягає в збереженні культури і життєвого досвіду людства. Засобом цього збереження і є релігійна діяльність. Цим пояснюється поліфункціональність релігійної діяльності. Все це обумовлює необхідність і цінність релігії для всіх етапів історичного розвитку людства. У системі суспільної діяльності майже кожній з функцій релігійної діяльності (пізнавальна, виховна, інформативна, комунікативна) можна відшукати аналоги: наукове пізнання, педагогіка, спілкування, праця [9, с. 187]. Релігія повністю не замінює жодну із зазначених форм суспільної діяльності людини, оскільки вона відновлює, моделює цю діяльність специфічно.

Релігійна діяльність – особливий вид цілеспрямованої, чуттєво-предметної діяльності людини, зміст якої полягає у засвоєнні і збереженні інваріантності релігійних відносин [10, с. 20]. Якщо суспільна діяльність спрямована на перетворення природного середовища і соціальної дійсності відповідно до інтересів і потреб людини, то релігійна діяльність забезпечує підпорядкування цілей, інтересів і потреб людини певній системі релігійних взаємин. Традиційно в соціології релігії виділяють культовий і позакультовий види релігійної діяльності. Під культовим видом розуміється сукупність відповідних дій, що пов'язані з надприродним (богослужіння, молитви, магічні дії, ритуали тощо). У позакультовій релігійній діяльності забезпечується функціонування релігійних організацій (духовна сфера – продукування, обґрунтування, систематизація релігійних ідей; практична сфера – поширення релігійних ідей, доброчинна, релігійно-виховна та інша діяльності в системі релігійних організацій) [5, с. 77]. Культовий елемент можна простежити і в позакультових формах релігійної діяльності. А якщо об'єктом дії є особа віруюча, то й будь-який вид її діяльності можна вважати релігійним, адже вона детермінується актом віри, зв'язком з трансцендентним, надприродним, Божественною волею.

Релігія, торкаючись глибин людської душі й створюючи умови для контакту з надприродною дійсністю, виконує багато важливих функцій у людській особистості. Серед психологів і психіатрів нині, як і раніше, панують різні погляди на цю проблему, але, так чи інакше, усі вони погоджуються в одному, що релігійність – це виняткове явище в житті людини. Однак вони по-різному оцінюють її значимість, є навіть такі, що, визначаючи психологічну значимість релігійності, водночас приписують їй негативні функції, а тому деколи розпочинають боротьбу за “визволення людини від релігійних міфів і неврастеній” [8, с. 227]. Типовий їх представник – Фрейд – писав: “Боги виконують потрібну роль: заклинання зі страху природи; примирення людини з жорстокістю долі, яка найвиразніше виявлена в смерті; винагородження терпінь, що їх суспільне життя поклало на Людину” [11, с. 342].

До найважливіших природних потреб людини, у межах яких функціонує релігійність, належать пізнавальні, емоційні та суспільні потреби. Значення релігії для емоційних потреб людини – найпершочерговіше щодо потреби безпеки. Потреба безпеки формується першою і найфундаментальніше визначає буття людини в світі, а її задоволення творить у людині схильність до довіри (так званої праводвіри). Релігія гарантує почуття безпеки, переконує в перемозі добра над злом, життя над смертю. Таким чином два основні джерела неспокою й почуття загрози – зло та смерть – зводяться до мінімуму або й зовсім втрачають свою силу. Почуття загрози, тобто брак почуття безпеки, викликає відчуття хаосу. Релігія не лише допомагає вийти з цього стану, пропонуючи певні категорії розуміння дійсності, але й приводить людину до абсолютного й незмінного авторитету, встановлюючи нове почуття вкоріненості. Релігії схиляють до думки, що існує хтось близький, хто може розв’язати проблему загрози почуття безпеки. Релігія навчає, що можна мати безпосередній контакт з незмінним Богом. Це приносить людині почуття стабільності. Бог довіряє людині, шанує її гідність, перемагає минущість, звільняє від вини, а за допомогою морального права – допомагає орієнтуватись у складних ситуаціях [12, с. 10].

Відомо, що недостатнє відчуття безпеки й пов’язані з цим побоювання стають причиною психічних проблем, наприклад, неврастенії. Обмежуючи й раціоналізуючи загрозу, релігія може здійснювати лікувальний вплив. Напруження і страх виникають із розбіжностей між світами можливостей і прагнень людини, що

виявляється у втраті почуття власної тотожності. Власна тотожність розвивається в контексті непевності стосовно сприйняття нас визначними особами. Беручи до уваги релігійну перспективу, варто зазначити, що релігійна самоідентифікація у кожній окремої особи пов'язана з усвідомленням способу сприйняття її Богом, тобто з питанням: що Бог думає про мене? Основний досвід – це прийняття істини, що Христос приймає особу в сталий і незмінний спосіб. Незмінна акцепція Богом, однак, не оберігає людину від різних труднощів. Виникають вони, перш за все, у зв'язку з руйнуванням попередньої самоідентифікації та створенням нового способу буття в мінливих обставинах.

Природа людини складна і багатогранна структура, яка потребує постійного самовдосконалення та саморозвитку. Живучи у суспільстві і діючи у замкненій системі, ми найбільше прагнемо до усамітнення та до визнання нашої неповторності. Самоактуалізація як необхідність робити те, що людині доступно, й дозрівання до величі власної природи через реалізацію особових потенцій, є необхідною для будь-якого людського поступу. Зв'язок релігії із самоактуалізацією для багатьох людей визначає спосіб реалізації своїх талантів. Християнська доктрина твердить, що все, що є в людини, їй дароване, а сама вона є лише розпорядником, який зобов'язаний відзвітуватися за весь час користування. Самоактуалізація, позбавлена такої глибокої мотивації, яку приносить релігія, залишиться лише голосливим лозунгом. Тому, як наголошують психологи-гуманісти, у людини існує потреба трансцендентності, тобто перевищення свого власного "Я", полягає вона в сприйманні себе й інших значимих особистостей, а також людського життя загалом, не у вигляді засобу, а мети [6, с. 87]. Усі гуманістичні й автентичні релігії звертаються до людини з закликом піднятися над тваринним рівнем своєї природи й реалізувати надприродні (трансцендентні) потреби. Поняття трансцендентності в релігійному контексті має принаймні подвійне значення. По-перше, відноситься до специфічних властивостей людської психіки, завдяки яким боронитися від пустоти. Ця порожнеча, що її може зазнати людина, буває принаймні двох типів. Так, буває порожнеча аксіологічна, коли дана особа не сприймає проблеми цінностей і не бачить, які категорії поведінки пов'язані з етичним оцінюванням, а які такій оцінці не підлягають. Іншим фундаментальним типом є невміння іменувати навколишні явища, тобто так звана інтелектуальна порожнеча, коли людина не

дозріла до спроможності робити порівняння, класифікації, структурний аналіз та означувати явища й предмети оточуючого світу.

З цим пов'язана цікава, хоча й непроста, проблема, яким чином відкрити для людей можливість релігійно поглиблюватися, незважаючи на деякі інтелектуальні обмеження. Адже зрозуміло, що релігійність не є привілеєм вибраних осіб з особливо високим рівнем інтелекту і функціонує також серед людей менш розвинутих розумово. Проте інтелект має своє особливе значення в розумінні й розвитку релігійного акту, наприклад, у дослідженнях релігійних та інтелектуальних позицій молоді з'ясовано, що чим вищий рівень інтелекту, тим кращі у молодих людей релігійні знання, частіше й інтенсивніше виконання релігійних обрядів і послідовніше застосування в житті моральних норм, пов'язаних з релігією [2, с. 222]. Однак не можна твердити про зворотну залежність, тобто, що релігійність принципово впливає на розвиток інтелекту й інтелігентності. Правдоподібною була б теза, що рівень і тип інтелекту визначає спосіб функціонування релігійності в людській особистості. Але також зовсім не обов'язково видатний інтелектуал буде розуміти релігію саме як систему істин; він може бачити в ній схильність до благородних переживань, відчуття близькості Бога тощо. Тут проявляється принцип взаємного доповнення інтелекту й емоційної релігійності.

Релігійність, дозволяє уникнути небезпеки надмірного підкреслення та абсолютизації власного “Я” й досягнути певної свободи у світі людських норм і обов'язків. Будучи критерієм релігії, вона все ж є суб'єктивною та двоякою, адже в будь-якому випадку їй притаманна колективна якість та властивість психічного феномена кожного окремого індивіда. Для пересічної людини цей специфічний стан душі є проявом внутрішніх поривань, які є результатом синтезу її власних та колективних вірувань. Але сам феномен має не лише якості кульгової діяльності, а й внутрішньої еманції особистості та певної ідеальної субстанції.

Список використаних джерел та літератури

1. Академічне релігієзнавство : [підручник] / за ред. А. Колодно-го. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Бодак В. Релігія і культура : взаємодія і взаємовплив / В. Бодак. – К. : Коло, 2005. – 305 с.
3. Вілсон Б. Соціологія релігії / Браян Вілсон. – К. : Акта, 2002. – 343 с.

4. Дудар Н. П. Релігійність в українському соціумі : детермінанти і характеристика сучасного стану : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. – Київ, 2002. – 33 с.

5. Ерышев А. Социология религии : [учебное пособие] / А. Ерышев, Н. Лукашевич. – К. : МАУП, 1999. – 120 с.

6. Лубський В. Соціологія релігії : [курс лекцій] / В. Лубський, В. Козленке, Т. Горбаченко. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 204 с.

7. Новый философский словарь / [под. ред. А. Грипанова]. – Минск : Изд. В. А. Скакун, 1998. – 896 с.

8. Предко О. Психологія релігії : історія, теорія, релігійні виміри : [монографія] / О. Предко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 278 с.

9. Психологія : з викладом основ психології релігії / [під ред. о. Юзефа Макселона]. – Львів : Свічадо, 1998. – 320 с.

10. Рачеева Л. Релігійний живопис у системі позацерковного мистецтва : культурно-історичні аспекти / Л. Рачеева // Мультиверсум : Філософський альманах. – К., 2006. – № 54. – С. 17–23.

11. Релігієзнавчий словник / [за ред. А. Колодного, Б. Лобовика]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.

12. Сандига О. Соціальна творчість : Пітер Бергер, Томас Лукман, Карл Попер / О. Сандига // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. – К., 1999. – № 5. – С. 151–157.